

نقش نهادهای غیر دولتی در حمایت از حقوق متهمان

مجید فردوسی^۱، محمدحسین نادى^۲، جواد بوربور^۳

^۱کارشناسی حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیس

^۲کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

^۳کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین

چکیده

این مقاله به بررسی نقش حیاتی سازمان‌های غیردولتی در حمایت از حقوق متهمان در نظام عدالت کیفری می‌پردازد. با تکیه بر اصول حقوق کیفری، دادرسی منصفانه، حقوق متهم و اسناد بین‌المللی و داخلی، جایگاه قانونی و صلاحیت این نهادها در نظارت بر رعایت حقوق متهمان تحلیل می‌شود. مقاله، چالش‌های حقوقی، ساختاری و اجرایی پیش روی سازمان‌های غیردولتی را بررسی کرده و راهکارهایی برای تقویت کارآمدی آن‌ها ارائه می‌دهد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. داده‌ها از طریق بررسی منابع کتابخانه‌ای شامل کتب، مقالات، اسناد و قوانین، جمع‌آوری و سپس با رویکرد تحلیلی، مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته‌اند. هدف این پژوهش، ارتقاء دانش حقوقی و ایجاد بستری برای همکاری مؤثر میان دولت، سازمان‌های غیردولتی و سایر ذینفعان جهت تضمین دادرسی عادلانه و رعایت حقوق بشر در فرآیند کیفری است. این مقاله در تلاش است تا با ارائه پیشنهادات عملی، به تقویت نقش سازمان‌های غیردولتی در حمایت از حقوق متهمان کمک کند.

واژگان کلیدی: حقوق متهم، نهادهای غیردولتی، دادرسی عادلانه.

مقدمه

نهادهای غیردولتی^۱ به عنوان بازیگران مستقل و نهادهای مدنی، در عصر کنونی نقشی برجسته و بی‌بدیل در حمایت از حقوق بشر ایفا می‌کنند. در دنیای امروز، با پیچیدگی‌ها و چالش‌های روزافزون حقوقی و اجتماعی، این سازمان‌ها به عنوان ناظران بی‌طرف و حامیان حقوق انسان‌ها، به ویژه متهمان در فرآیند دادرسی‌های قضائی، از تأثیرات عمیقی برخوردارند. حقوق متهمان در سیستم‌های قضائی از جمله اساسی‌ترین اصول حقوق بشر است که همواره باید در معرض نظارت و حمایت قرار گیرد تا از هرگونه تضییع، سلب آزادی‌های مشروع و نقض انصاف جلوگیری شود. نهادهای غیردولتی به دلیل استقلال از دولت‌ها و احزاب سیاسی، قادرند با بی‌طرفی و شجاعت، به شناسایی و افشای نقض حقوق متهمان پرداخته و در مواقعی که سیستم قضائی دچار ضعف و فساد می‌شود، به عنوان نگهبانان عدالت عمل کنند. این سازمان‌ها نه تنها در سطح محلی، بلکه در سطح بین‌المللی نیز با اقدامات حقوقی، مطالبه‌گری و فعالیت‌های آگاهی‌بخشی، فضا را برای ارتقای حقوق متهمان و اصلاح سیستم‌های قضائی فراهم می‌آورند.

از این رو، نقش نهادهای غیردولتی در حمایت از حقوق متهمان نه تنها در حوزه مشاوره و دفاع حقوقی محدود نمی‌شود، بلکه در فرآیند اصلاحات قانونی، نظارت بر اجرای عدالت و ایجاد فرهنگ احترام به حقوق فردی نیز به طرز چشمگیری نمایان است. در واقع، این نهادها پلی میان حقوق فردی و الزام‌های اجتماعی برای رسیدن به عدالت به شمار می‌روند و با توجه به رعایت اصول دادرسی عادلانه، از نقض حقوق متهمان و نقض حقوق بشر جلوگیری می‌کنند.

۱. مبانی نظری حقوق متهم

۱-۱. واژه‌شناسی حقوق متهم

قبل از تحلیل و بررسی اصطلاح "حقوق متهم"، لازم است به معانی لغوی و اصطلاحی عناصر تشکیل‌دهنده این اصطلاح توجه کنیم. بدین منظور، نخست به تحلیل مفهوم هر یک از این عناصر پرداخته و سپس به تعریف مفهوم حقوق متهم در نظام دادرسی اسلامی خواهیم پرداخت.

۱-۲. تحلیل مفهوم متهم

واژه «متهم» در لغت عرب بر وزن «محترم» از ماده‌ی «وَهَم» است. طریحی در تعریف «وهم» می‌گوید: «وَهْم عبارت است از سهو و آنچه که در خاطر و خیال واقع می‌شود.» (طریحی، ۱۳۹۵: ۱۸۵) در تعریف دیگری از همین ماده آمده است: «تصور و تخیل چیزی در ذهن، خواه آن چیز در عالم خارج وجود داشته باشد یا نداشته باشد.» (ابن منظور، ۱۴۰۵، ۶۴۳) بر این اساس، معنای لغوی «متهم» به شخصی اطلاق می‌شود که مورد اتهام واقع شده است. به عبارت دیگر، «متهم» کسی است که به واسطه‌ی فرض ارتکاب جرم، تحت تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد و ممکن است همچنان فرض بی‌گناهی نسبت به او برقرار باشد.

۱-۳. حقوق دفاعی متهم

حقوق دفاعی متهم، به مجموعه‌ای از حقوق اطلاق می‌شود که تضمین‌کننده پاسخ‌گویی و واکنش متهم در برابر اقدامات مقام‌های تعقیب و تحقیق است. این اقدامات معمولاً به منظور اثبات عدم استحقاق متهم از فرض بی‌گناهی صورت می‌گیرند. لازم به ذکر است که از منظر فلسفه آیین دادرسی، واکنش متهم به اقدام‌های دادستانی و مقام‌های قضائی، امری طبیعی و منطقی است؛ زیرا این واکنش در واقع حداقل اقدامی است که فردی که در سنگر بی‌گناهی قرار دارد، می‌تواند انجام دهد. در این راستا، قوانین آیین دادرسی کیفری نه تنها این حقوق را ایجاد نمی‌کنند، بلکه آن‌ها را شناسایی و اعلام می‌کنند.

¹ NGOs

با این تعریف، مرز میان حقوق دفاعی و دادرسی عادلانه مشخص می‌شود. حقوق دفاعی، در حقیقت به تبع فرض بی‌گناهی، هسته اصلی دادرسی عادلانه را تشکیل می‌دهد، اما به هیچ عنوان معادل آن نیست. به عبارتی، حقوق دفاعی از دادرسی عادلانه تفکیک‌پذیر است و به عنوان یک جزء بنیادین در فرآیند دادرسی عادلانه شناخته می‌شود.

۴-۱. مفهوم سازمان مردم‌نهاد

اصطلاح «سازمان مردم‌نهاد» به عنوان معادل اصطلاح لاتین «Non-Governmental Organization» (NGO) توسط فرهنگستان زبان فارسی برگزیده شده است و مخفف آن، «سمن» می‌باشد (بابایی و صفایی، ۱۳۹۳: ۸۱). بند الف ماده ۱ آیین‌نامه اجرائی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیر دولتی مصوب ۱۳۸۴/۳/۲۹، این سازمان‌ها را چنین تعریف کرده است: «به تشکلهایی گفته می‌شود که توسط گروهی از اشخاص حقیقی یا حقوقی غیر حکومتی به صورت داوطلبانه و با رعایت مقررات مربوط تأسیس شده و دارای اهداف غیرانتفاعی و غیرسیاسی هستند».

سازمان‌های غیر دولتی در حقوق ایران از شخصیت حقوقی برخوردارند و اشاره به این امر در نخستین قوانین موجود در حقوق نوین ایران مشاهده می‌شود. حقوق ایران، همانند حقوق فرانسه، سازمان‌های غیر دولتی را به صورت ارادی و برای اهداف غیرتجاری شناسایی کرده و رسمیت تشکیل آنها را منوط به ثبت در مراجع رسمی دانسته است (مقیمی، ۱۳۸۳: ۳۰). در نظام حقوقی ایران، قوانین و مقررات متعددی وجود دارد که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به مشارکت و فعالیت سمن‌ها اشاره دارند. از جمله این قوانین، می‌توان به اصل ۲۶ قانون اساسی اشاره کرد که تشکیل و فعالیت احزاب و انجمن‌ها را به رسمیت می‌شناسد. همچنین، ماده ۵۸۴ قانون تجارت، آیین‌نامه ثبت تشکیلات و مؤسسات غیر تجاری مصوب ۱۳۳۷، قانون فعالیت احزاب مصوب ۱۳۶۰ و آیین‌نامه اجرائی آن، از جمله مقرراتی هستند که در راستای اجرای مفاد اصل ۲۶ قانون اساسی تدوین شده‌اند.

علاوه بر این، قوانینی همچون «قانون حمایت از کودکان و نوجوانان» مصوب ۱۳۸۱، «لایحه پیشگیری از وقوع جرم»، «قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده» مصوب ۱۳۸۸، «قانون آئین دادرسی کیفری جدید» مصوب ۱۳۹۲ و «آیین‌نامه تشکلهای مردم‌نهاد» مصوب ۱۳۹۵ توسط وزیران، همگی بر تأسیس و فعالیت این سازمان‌ها تأکید دارند و در حال حاضر بر مقررات حاکم بر سمن‌ها نظارت می‌کنند. این قوانین نشان می‌دهند که قانون‌گذار در ایران، سمن‌ها را به عنوان یک سازوکار حقوق بشری شناسایی کرده است و بر اهمیت فعالیت‌های آنها در تأمین عدالت اجتماعی و حقوق بشر تأکید دارد.

۵-۱. اهمیت حقوق متهم

هنگامی که از حقوق دفاعی متهم سخن به میان می‌آید، این حقوق از نخستین مرحله رسیدگی کیفری، یعنی با صدور دستور تعقیب از سوی دادستان، آغاز می‌شود. قانون‌گذار در طول فرآیند دادرسی، حقوق مختلفی را برای متهم پیش‌بینی کرده است و در هر مرحله از رسیدگی، حق «آخرین دفاع» را برای او به رسمیت شناخته است. تمامی این اقدامات در راستای تضمین دادرسی عادلانه و اجرای عدالت صورت می‌گیرد. دادرسی عادلانه ابعاد مختلفی دارد و در ارتباط با حق دفاع متهم، اقتضا می‌کند که در صورت انتساب اتهام، فرد بتواند بدون نگرانی و به زبانی قابل‌فهم از خود دفاع کند.

به همین دلیل، دولت مکلف است در صورتی که متهم توانایی تأمین هزینه‌های دفاعی خود را نداشته باشد، از محل بودجه عمومی هزینه‌های لازم را تأمین کند. این حمایت شامل تعیین وکیل تسخیری در صورتی است که متهم نتواند وکیل تعیینی معرفی کند، تأمین مترجم در صورت نیاز و پرداخت هزینه‌های کارشناسی می‌شود. در نگاه نخست، این تکلیف دولت ممکن است غیرموجه یا متناقض به نظر برسد، چرا که از یک سو، دولت متهم را به اتهام نقض قوانین کیفری تحت تعقیب قرار می‌دهد و از سوی دیگر، مکلف است هزینه‌های دفاعی او را از بودجه عمومی تأمین کند. با این حال، این رویکرد در راستای تحقق عدالت کیفری و جلوگیری از تضییع حقوق متهمان، به‌ویژه افرادی که قادر به تأمین هزینه‌های دادرسی نیستند، اتخاذ شده است. در واقع، این حمایت نه تنها به معنای تأیید رفتار مجرمانه نیست، بلکه به‌عنوان تضمینی برای رعایت اصول دادرسی عادلانه و جلوگیری از صدور احکام ناعادلانه به‌شمار می‌آید (رحمدل، ۱۳۹۹: ۱۰۰).

۲. اصول بنیادین حقوق متهم

اصل برائت

اصل برائت کیفری با فرض بی‌گناهی، برای نخستین بار به‌طور صریح و روشن در ماده ۹ اعلامیه حقوق بشر فرانسه در سال ۱۷۸۹ مطرح گردید. با توجه به اینکه سیستم دادرسی حاکم بر اکثر نظام‌های قانونی دنیا، از جمله سیستم حقوقی ایران، ترکیبی از سیستم دلایل قانونی و سیستم اقناع وجدان قاضی است، این شیوه به‌نظر می‌رسد که نزدیک‌ترین راه به عدالت و انصاف باشد. همچنین، می‌توان اذعان داشت که اولین نظام حقوقی که اصل برائت را به‌طور حقوقی و با همان معنای امروزی آن اعلام و پذیرفت، نظام حقوقی اسلام است. مفاد این اصل در جنبه‌های شرعی نیز به‌طور مؤکد از سوی ائمه معصومین (ع) مورد تأکید قرار گرفته است (محمدی‌زاده، ۱۳۸۶: ۶۹). اصل برائت یکی از اصول مترقی است که سابقه‌ای طولانی دارد و امروزه در تمام نظام‌های آیین دادرسی کیفری پذیرفته شده است. در حقوق ایران نیز مقررات مختلفی در خصوص اصل برائت وجود دارد، از جمله اصل ۳۷ قانون اساسی که مقرر می‌دارد: «اصل برائت است و هیچ‌کس از نظر قانونی مجرم شناخته نمی‌شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.» گرچه قانون آیین دادرسی کیفری به‌طور صریح این اصل را بیان نکرده، اما آثار آن در مواد مختلف این قانون به‌وضوح دیده می‌شود. همچنین، ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی مدنی این اصل را به‌صراحت مورد تصریح قرار داده است: «اصل برائت است؛ بنابراین اگر کسی مدعی حق یا دینی بر دیگری باشد، باید آن را اثبات کند و در غیر این صورت با سوگند خوانده حکم برائت صادر خواهد شد.» (همان: ۷۴)

حق دفاع

یکی از اصولی که مورد پذیرش تمامی کشورهای مترقی است و در سده اخیر، به ویژه پس از جنگ جهانی دوم، توجه ویژه‌ای از سوی حقوقدانان، قانون‌گذاران و اسناد منطقه‌ای و بین‌المللی به آن شده است، اصل برائت است. در حقوق اسلام نیز، در کنار اصول عملیه‌ای مانند تخیر، احتیاط و استصحاب، اصل برائت جایگاه ویژه‌ای دارد. یکی از نتایج و آثار اصل برائت، حق دفاع متهم است. این حق مجموعه‌ای از تضمینات قانونی و قضائی است که در سراسر فرآیند رسیدگی کیفری به‌منظور دستیابی به یک تصمیم عادلانه برای افراد متهم به ارتکاب جرم به‌کار گرفته می‌شود. بنابراین، دفاع در هر دو مرحله دادرسی و دادگاه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (حسینی، ۱۳۸۰: ۸۳). در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۳۷ این حق را به‌طور روشن بیان کرده است: «اصل برائت است و هیچ‌کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.» چون اصل بر بی‌گناهی افراد جامعه است و مجرم بودن آنان نیاز به اثبات دارد، وقتی فردی در فرآیند دادرسی قرار می‌گیرد، از یک سلسله حقوق دفاعی برخوردار خواهد بود. در حقیقت، فرایند دادرسی در صورتی که این حق نادیده گرفته شود، فاقد اعتبار و وجاهت قانونی است. بنابراین، حق دفاع از اصول تخطی‌ناپذیر دادرسی منصفانه به‌شمار می‌آید. حقوق دفاعی شامل حق سکوت، حق ارائه دلایل معارض، تفکیک مقام تحقیق از مقام تعقیب، حق تفهیم اتهام و تفهیم سایر حقوق دفاعی، حق داشتن وکیل، حق داشتن مترجم در صورت نیاز، حق دادرسی عادلانه و حق اطلاع خانواده از اوضاع و احوال متهم است (تکلو، ۱۴۰۲: ۴۰).

حق برخورداری از وکیل

یکی از تضمین‌های اساسی برای حفظ حقوق دفاعی متهم، حضور وکیل مدافع است. هنگامی که فردی به ارتکاب جرم متهم می‌شود، ممکن است به دلیل عدم آگاهی از حقوق خود و نحوه‌ی دفاع از آنها، حقوق فردی خود را از دست بدهد. در برخی موارد، فرد ممکن است به دلیل ناآگاهی از قوانین، در اظهارات خود الفاظی به‌کار برد که موجب زیان و زمینه‌ساز محکومیت او شود. به همین دلیل، ضرورت حضور فردی با دانش حقوقی برای دفاع از متهم در فرآیند دادرسی، به‌ویژه برای جلوگیری از تضییع حقوق متهم، امری ضروری و مؤثر است. همکاری یک وکیل مجرب و آگاه در تأمین امنیت قضائی و برقراری دادرسی عادلانه نقش کلیدی ایفا می‌کند (لاریمی و قبولی، ۱۳۸۹: ۴۳).

حق محاکمه عادلانه

حق بهره‌مندی از محاکمه عادلانه را می‌توان به شرح زیر معرفی کرد:

الف - اگر فردی مورد تعدی، تجاوز یا ظلم قرار گیرد، حق دارد که آزادانه و بدون هیچ‌گونه موانع و رادع‌هایی به یک دادگاه صالح، مستقل و بی‌طرف مراجعه کند تا درخواست احقاق حق و رفع ظلم نماید.

ب - چنانچه فردی در معرض اتهام قرار گیرد، باید قادر باشد که در یک دادگاه مستقل و بی‌طرف از خود دفاع کند. برای این دفاع، نباید هیچ‌گونه محدودیتی وجود داشته باشد. در صورتی که ابزارهای دفاعی و دلایل متهم به‌درستی مورد توجه قرار نگیرند و در صورت وجود دلایل کافی که وجدان دادرسان را اقناع کند، باید تنها مجازات پیش‌بینی‌شده در قانون اعمال شده و با رعایت حیثیت و کرامات انسانی اجرا گردد.

هدف از اجرای مجازات نباید تحمیل شکنجه و درد و عذاب برای محکوم علیه باشد. مجازات در مرتبه نخست باید موجبات اصلاح و تنبه بزهکار را فراهم کند و در مرحله بعد بتواند برای او توان زندگی سالم در اجتماع را به ارمغان آورد. (آخوندی، ۱۳۷۸: ۹۴)

۳. نقش و کارکرد نهادهای غیردولتی

امروزه، سیاست جنایی مشارکتی به عنوان رویکردی کلیدی در سیاست‌های جنایی اغلب کشورها مورد توجه قرار گرفته است. هیچ سیاست جنایی، چه در مرحله تدوین و برنامه‌ریزی و چه در مرحله اجرا، بدون مشارکت مردم و جامعه مدنی قابلیت اجرا و اثربخشی مطلوب را نخواهد داشت (بیرانوند و سبزیان‌فرد، ۱۳۹۷: ۲) بر این اساس، نظام‌های قضائی مختلف با اذعان به نقش مؤثر مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در کنترل جرم، سیاست جنایی دولت‌محور را به سمت سیاست جنایی مشارکتی سوق داده‌اند. این تغییر رویکرد، جلوه‌ای از حضور و مداخله مردم در فرآیندهای مختلفی چون کشف جرم، تعقیب متهمان، داوری، اجرای احکام و پیشگیری از بزهکاری است. بدون تردید، تأسیس و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد یکی از بارزترین مظاهر مشارکت عمومی در عرصه مدیریت اجتماعی و سیاست‌گذاری جنایی محسوب می‌شود. در بسیاری از کشورها، این سازمان‌ها نقش فعالی در رسیدگی‌های کیفری، حمایت از بزه‌دیدگان و تقویت عدالت ترمیمی ایفا می‌کنند (همان: ۱۵). در نظام حقوقی ایران نیز بهره‌گیری از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد در چارچوب سیاست جنایی مشارکتی می‌تواند قوه قضائیه را در صیانت از حقوق عامه و اجرای عادلانه قوانین بیش از پیش یاری کند. این امر نه تنها کارآمدی نظام قضائی را افزایش می‌دهد، بلکه اعتماد عمومی را به ساختار عدالت کیفری تقویت خواهد کرد.

۴. اسناد و قوانین بین‌المللی مرتبط

حقوق متهم یکی از اصول اساسی دادرسی عادلانه است که در اسناد و معاهدات بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است. اسنادی مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر، مجموعه‌ای از حقوق بنیادین متهم را شامل اصل برائت، حق دفاع، تفهیم اتهام، ممنوعیت شکنجه و رفتار غیرانسانی، حق دادرسی عادلانه، حق برخورداری از وکیل و مترجم، و احترام به حیثیت انسانی تضمین کرده‌اند. رعایت این موازین بین‌المللی در فرآیندهای قضایی، موجب تأمین عدالت و حفظ کرامت انسانی در دادرسی‌های کیفری می‌شود. در ادامه به برخی از این اسناد پرداخته می‌شود:

۱-۴. اعلامیه جهانی حقوق بشر^۱

اعلامیه جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۴۸ توسط سازمان ملل متحد تصویب شد و مجموعه‌ای از حقوق بنیادین انسان‌ها را مطرح می‌کند که باید در تمامی کشورها رعایت شود. این اعلامیه به‌ویژه بر حقوق افراد در فرآیند دادرسی‌های کیفری تأکید دارد. برخی از مواد مهم این اعلامیه عبارتند از:

ماده ۱۰: "هر فردی حق دارد در برابر یک دادگاه مستقل و بی‌طرف و به‌طور منصفانه و علنی محاکمه شود."

ماده ۱۱: "هر فردی که متهم به ارتکاب جرم است، تا زمانی که جرم وی به‌طور قانونی اثبات نشده باشد، بی‌گناه فرض می‌شود."

این اصول به‌طور خاص از حقوق متهم در روند دادرسی کیفری حمایت می‌کنند. اصل برائت و حق دفاع از مهم‌ترین حقوقی هستند که در این اعلامیه تضمین شده‌اند (UN, 1948).

۲-۴. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۱

¹ UDHR

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی یکی از مهم‌ترین معاهدات بین‌المللی است که در سال ۱۹۶۶ توسط سازمان ملل متحد پذیرفته شد و به‌طور خاص به حقوق متهم در فرآیند دادرسی کیفری توجه دارد. این میثاق اصول مشابهی را نسبت به اعلامیه جهانی حقوق بشر مطرح می‌کند، اما به‌طور دقیق‌تر به نحوه اعمال این حقوق پرداخته است. برخی از مواد آن عبارتند از:

ماده ۹: "هیچ‌کس نمی‌تواند به‌طور غیرقانونی بازداشت یا زندانی شود. هر کسی که به‌طور غیرقانونی بازداشت شده باشد، حق دارد که از دولت جبران خسارت کند."

ماده ۱۴: "هر فردی که متهم به ارتکاب جرم است، حق دارد که به‌طور کامل از حقوق دفاعی خود بهره‌مند شود، از جمله داشتن وکیل، عدم اجبار به اعتراف و استفاده از مترجم."

این میثاق تأکید دارد که متهم باید از حقوقی چون حق دفاع، حق برخورداری از وکیل و مترجم، و حق دادرسی منصفانه بهره‌مند باشد. کشورهای امضاءکننده میثاق موظفند این اصول را در قوانین داخلی خود وارد کنند (United Nations, 1966).

۳-۴. اعلامیه اسلامی حقوق بشر^۲

اعلامیه اسلامی حقوق بشر که در سال ۱۹۹۰ توسط سازمان کنفرانس اسلامی^۳ تصویب شد، اصول حقوق بشر را از منظر اسلام بیان می‌کند. در این اعلامیه نیز تأکید بر حقوق متهم در دادرسی کیفری وجود دارد. به‌ویژه در ارتباط با اصل برائت، حق دفاع، و منع شکنجه، این اعلامیه مشابه به دیگر اسناد بین‌المللی عمل کرده است.

ماده ۱۹: "هیچ فردی نمی‌تواند به‌طور خودسرانه یا بدون دلیل قانونی دستگیر شود."
ماده ۲۰: "هر فردی که متهم به ارتکاب جرم است، باید بی‌گناه فرض شود تا زمانی که جرم وی در دادگاه صالح ثابت گردد."
این اعلامیه به‌ویژه در تأکید بر حقوق متهم از نظر اصول اسلامی، نقش مهمی در تبیین حقوق بشر از دیدگاه مسلمانان دارد (Organization of Islamic Cooperation, 1990).

۴-۴. قراردادهای ژنو

قراردادهای ژنو شامل چهار کنوانسیون بین‌المللی هستند که در سال‌های ۱۹۴۹ و ۱۹۷۷ به تصویب رسیدند و اصولی را برای حمایت از انسان‌ها در شرایط جنگی و درگیری‌های مسلحانه مطرح می‌کنند. در این قراردادها نیز به حقوق متهم در زمان اسارت و دستگیری توجه ویژه‌ای شده است. برخی از مواد کلیدی عبارتند از:

ماده ۱۷ کنوانسیون سوم ژنو (۱۹۴۹): "باید شرافت اسرای جنگی محفوظ بماند. هیچ‌گونه سوءاستفاده از اسرای جنگی مجاز نیست."

ماده ۹۹ کنوانسیون چهارم ژنو (۱۹۴۹): "اسیران جنگی باید از حق برخورداری از وکیل و مترجم برخوردار باشند."
این کنوانسیون‌ها علاوه بر تأکید بر حقوق اسیران جنگی، به‌طور ضمنی بر حقوق متهمان در شرایط جنگی تأکید دارند (International Committee of the Red Cross, 1949).

۵-۴. اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه (۱۷۸۹)

اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه که در سال ۱۷۸۹ در دوران انقلاب فرانسه تصویب شد، به‌عنوان یکی از نخستین اسناد در زمینه حقوق بشر، اصول بنیادین حقوقی متهم را به‌ویژه در زمینه دادرسی منصفانه و اصل برائت معرفی کرد.

ماده ۹: "هیچ‌کس نمی‌تواند مجرم شناخته شود مگر اینکه جرم وی در دادگاهی صالح و طبق قانون اثبات گردد."
این اعلامیه که در پی انقلاب فرانسه به تصویب رسید، برای اولین بار اصل برائت را به‌طور واضح و رسمی معرفی کرد و به‌عنوان اساس‌نامه‌ای برای دادرسی منصفانه در نظر گرفته شد (National Assembly of France, 1789).

¹ ICCPR

² IDH

³ OIC

۴-۶. توصیه‌نامه سازمان ملل در خصوص رفتار با زندانیان (ژنو ۱۹۵۷)

توصیه‌نامه سازمان ملل در خصوص رفتار با زندانیان، که در سال ۱۹۵۷ تصویب شد، بر لزوم احترام به حقوق زندانیان و برخورداری از وکیل تأکید دارد. این توصیه‌نامه از دولت‌ها می‌خواهد که برای زندانیان امکان دسترسی به وکیل مدافع و استفاده از سایر حقوق بنیادین فراهم شود.

ماده ۹۳: "دولت‌ها موظف هستند که به زندانیان اجازه دهند که از وکیل خود برای دفاع از حقوق خود بهره‌مند شوند." این توصیه‌نامه نقش حیاتی در شکل‌گیری استانداردهای بین‌المللی برای رفتار با زندانیان و حقوق دفاعی آنها دارد (United Nations, 1957).

در مجموع، حقوق متهم در دادرسی کیفری یکی از ارکان اساسی دادرسی عادلانه و تضمین‌کننده حقوق بشر است. رعایت این حقوق به‌ویژه در اسناد بین‌المللی چون اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، و اعلامیه اسلامی حقوق بشر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اسناد نه تنها به حقوق متهمان در مراحل مختلف دادرسی کیفری توجه دارند، بلکه بر اصل برائت، منع شکنجه، حق دفاع، حق برخورداری از وکیل و مترجم، و احترام به کرامت انسانی تأکید می‌کنند. بنابراین، برای هر نظام قضائی لازم است که این اصول را در قوانین داخلی خود رعایت کند و به‌ویژه در دادرسی‌های کیفری از این حقوق به‌طور کامل محافظت نماید.

۵. جایگاه قانونی NGO ها در نظام‌های حقوقی داخلی و بین‌المللی

۵-۱. تأسیس سازمانهای غیر دولتی در ایران

برابر اصل ۲۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران کلیه احزاب، جمعیت‌ها، تشکلات و گروه‌ها از جمله سازمانهای غیر دولتی میتوانند آزادانه به فعالیت مشغول شوند مشروط به آنکه اصول استقلال آزادی وحدت ملی موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. آنچه از مفاد این اصل و همچنین مشروح مذاکرات اعضای مجلس بررسی نهایی قانون اساسی بر می‌آید آن است که اصل بر آزادی تشکیل کلیه گروه‌ها، احزاب و تشکلات می‌باشد و فقط گروه‌ها و نهادهای ناقض مندرج در اصل ۲۶ از این آزادی محروم خواهند بود (فلسفی، ۱۳۸۶: ۱۶۴).

بر اساس ماده ۵۸۴ قانون تجارت هر مؤسسه غیر تجاری از جمله سازمانهای غیر دولتی به شرط مغایرت نداشتن اهداف آنها با نظم عمومی و شرع از تاریخ ثبت در دفتر وزارت عدلیه دارای شخصیت حقوقی میشوند اما در حال حاضر از لوازم ثبت یک سازمان غیر دولتی اخذ پروانه بر اساس مفاد آیین نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمانهای مردم نهاد مصوب ۱۳۸۴ش هیئت وزیران می‌باشد برابر ماده ۱۷ آیین نامه پیش گفته متقاضیان تأسیس سازمان مکلف اند درخواست اخذ پروانه را به هیئت‌های نظارت ارائه کنند. اقسام و ترکیب این هیئت‌های نظارت در بندت ماده ۱ همان آیین نامه تعیین شده است. این هیئت‌ها تقاضاهای پروانه تأسیس سازمان غیر دولتی را بررسی و در خصوص صدور یا عدم صدور آن نظر خواهند داد و پیرو اتخاذ تصمیم از سوی این هیئت‌ها پروانه از سوی وزیر کشور استاندارد و با فرماندار صادر خواهد شد تبصره ۵ ماده (۱۷) و به این ترتیب سازمان غیر دولتی پس از صدور پروانه و ثبت دارای شخصیت حقوقی میشود (ماده ۲).

شایان ذکر است که در قوانین و مقررات جاری در نظام حقوقی ایران صدور مجوز برای برخی از سازمانهای غیر دولتی با کارکردهای خاص در اختیار مراجع دیگری قرار داده شده است. برای مثال مجوز تأسیس سازمانهای غیر دولتی در راستای اهداف سازمان بهزیستی برابر ماده ۲۶ قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۸۰ش از سوی سازمان نامبرده صادر خواهد شد و با پروانه فعالیت انجمن‌های اسلامی و اقلیتهای دینی شناخته شده در اصل ۱۳ قانون اساسی، طبق قانون فعالیت احزاب و جمعیت‌ها و انجمنهای سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی با اقلیت‌های دینی شناخته شده مصوب ۱۳۶۰ش از سوی کمیسیون ماده این قانون صادر می‌شود.

۶. سازمان‌های غیر دولتی حافظ حقوق متهمان

نهادهای غیردولتی نقش بسزایی در حفظ حقوق متهمان ایفا می‌کنند و از آنها در برابر نقض حقوق بشر و تضییع حقوق قانونی دفاع می‌نمایند. این نهادها، در سطح ملی و بین‌المللی، حمایت حقوقی، آگاهی‌بخشی، و نظارت بر دادرسی‌های عادلانه را بر

عهده دارند. در ادامه، به برخی از نهادهای غیردولتی معتبر که در این حوزه فعالیت می‌کنند، همراه با نمونه‌های مشخص و منابع معتبر، اشاره خواهد شد.

۱-۶. عفو بین‌الملل^۱

عفو بین‌الملل یکی از برجسته‌ترین سازمان‌های غیردولتی مدافع حقوق بشر و حقوق متهمان در سراسر جهان است. این سازمان در زمینه‌های مختلفی از جمله مبارزه با شکنجه، مقابله با اعدام‌های خودسرانه، و نظارت بر رعایت اصول دادرسی عادلانه فعالیت می‌کند. همچنین، این نهاد گزارش‌هایی را درباره شرایط زندان‌ها و نحوه رفتار با متهمان منتشر می‌سازد. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

مبارزه با شکنجه و رفتار غیرانسانی: عفو بین‌الملل در گزارش‌های خود بر ممنوعیت شکنجه و رفتار غیرانسانی با متهمان تأکید کرده و دولت‌ها را برای مقابله با این موارد تحت فشار قرار می‌دهد.

حمایت از دادرسی‌های عادلانه: این سازمان، در مواردی که متهمان در معرض دادرسی ناعادلانه قرار دارند، از طریق کمپین‌های بین‌المللی خواستار رعایت حقوق متهمان می‌شود.

آموزش حقوقی به متهمان: با همکاری سایر نهادهای حقوقی، عفو بین‌الملل برنامه‌هایی را برای آگاهی‌بخشی به متهمان درباره حقوق خود در فرآیند دادرسی اجرا می‌کند. (www.amnesty.org)

۲-۶. دیده‌بان حقوق بشر^۲

دیده‌بان حقوق بشر یکی دیگر از سازمان‌های بین‌المللی فعال در حوزه دفاع از حقوق بشر و حقوق متهمان است. این سازمان اطلاعات مربوط به نقض حقوق متهمان را جمع‌آوری کرده و از طریق گزارش‌ها و مستندات خود، فشارهای بین‌المللی را برای بهبود وضعیت حقوق بشر اعمال می‌کند. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

مستندسازی نقض حقوق متهمان: از طریق گزارش‌های تحقیقی، مواردی مانند بازداشت‌های خودسرانه، شکنجه، و دادرسی‌های ناعادلانه را مستند کرده و آن‌ها را به اطلاع مراجع بین‌المللی می‌رساند.

حمایت از متهمان در برابر شکنجه: این سازمان کمپین‌های بین‌المللی برای مقابله با شکنجه و بدرفتاری با متهمان را در کشورهای مختلف راه‌اندازی می‌کند.

کمک به اصلاحات قضائی: دیده‌بان حقوق بشر با ارائه گزارش‌های مستند و همکاری با نهادهای قضائی و دولتی، در جهت اصلاح نظام قضائی کشورهایی که در زمینه حقوق متهمان ضعف دارند، تلاش می‌کند. (www.hrw.org)

۳-۶. کمیسیون بین‌المللی حقوق دانان^۳

کمیسیون بین‌المللی حقوق دانان یک نهاد غیردولتی بین‌المللی است که به دفاع از حقوق بشر، دادرسی عادلانه، و حقوق متهمان می‌پردازد. این سازمان، با هدف تقویت استقلال نظام‌های قضائی و رعایت استانداردهای بین‌المللی در فرآیند دادرسی، در سطح جهانی فعالیت دارد. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

تقویت نظام‌های قضائی: به دولت‌ها و نهادهای حقوقی در سراسر جهان مشاوره حقوقی ارائه داده و در راستای استقلال قوه قضائیه و رعایت حقوق متهمان تلاش می‌کند.

مبارزه با نقض حقوق متهمان: این نهاد، نقض حقوق متهمان در دادگاه‌ها و بازداشتگاه‌ها را رصد کرده و برای جلوگیری از دادرسی‌های ناعادلانه، اصلاحات قانونی را پیشنهاد می‌دهد.

آموزش‌های حقوقی: کمیسیون بین‌المللی حقوق دانان، دوره‌های آموزشی ویژه‌ای برای قضات، وکلا و سایر فعالان قضائی برگزار می‌کند تا از رعایت حقوق متهمان در دادگاه‌ها اطمینان حاصل شود. (www.icj.org)

¹ Amnesty International

² Human Rights Watch - HRW

³ International Commission of Jurists - ICJ

۴-۶. سازمان‌های کمک حقوقی^۱

سازمان‌های متعددی در سطح ملی و بین‌المللی وجود دارند که به متهمان نیازمند، خدمات حقوقی رایگان یا کم‌هزینه ارائه می‌دهند. این سازمان‌ها، به‌ویژه در کشورهایی که دسترسی به وکیل محدود است یا نظام قضائی با چالش‌هایی مواجه می‌باشد، نقش مهمی در تأمین عدالت ایفا می‌کنند. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از: ارائه وکالت رایگان: این سازمان‌ها به متهمانی که توانایی مالی برای گرفتن وکیل ندارند، خدمات وکالتی رایگان یا کم‌هزینه ارائه می‌دهند.

آگاهی‌بخشی حقوقی: با برگزاری کارگاه‌ها و برنامه‌های آموزشی، متهمان را با حقوق قانونی خود در فرآیند دادرسی آشنا می‌کنند.

دفاع از متهمان در نظام‌های قضائی ناعادلانه: این نهادها، به‌ویژه در کشورهایی با سیستم‌های قضائی غیرشفاف و فاقد دادرسی عادلانه، تلاش می‌کنند تا از حقوق متهمان در برابر نقض‌های احتمالی محافظت کنند. (www.tilfoundation.org)

۵-۶. فدراسیون بین‌المللی حقوق بشر^۲

فدراسیون بین‌المللی حقوق بشر یکی از قدیمی‌ترین و معتبرترین نهادهای غیردولتی است که در دفاع از حقوق متهمان و نظارت بر رعایت دادرسی عادلانه در سطح جهانی فعالیت دارد. این سازمان، با همکاری دیگر نهادهای حقوق بشری، تلاش می‌کند تا حقوق متهمان در تمامی مراحل دادرسی کیفری رعایت شود. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از: مبارزه با نقض حقوق بشر: ، نقض حقوق متهمان در کشورهای مختلف را مستندسازی کرده و گزارش‌هایی درباره شرایط دادرسی و رفتار با متهمان منتشر می‌کند.

کمک به دسترسی به عدالت: این سازمان، به متهمانی که به دلیل ضعف سیستم قضائی یا نبود امکانات مالی، امکان دفاع مؤثر از خود را ندارند، کمک می‌کند.

فشار بین‌المللی بر دولت‌ها: از طریق برگزاری کمپین‌های جهانی و ارائه گزارش‌های مستند، این نهاد تلاش می‌کند تا دولت‌ها را به رعایت استانداردهای بین‌المللی در زمینه دادرسی و حقوق متهمان ملزم کند. (www.fidh.org)

۶-۶. عفو بین‌الملل^۳

یکی از برجسته‌ترین سازمان‌های غیردولتی است که به طور فعال از حقوق بشر و حقوق متهمان در سراسر جهان دفاع می‌کند. این سازمان در زمینه‌های مختلف از جمله مبارزه با شکنجه، اعدام‌های خودسرانه، و نقض حقوق دادرسی عادلانه فعالیت می‌کند. عفو بین‌الملل همچنین به ارائه گزارش‌هایی در خصوص شرایط زندان‌ها و رفتار با متهمان می‌پردازد. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

مبارزه با شکنجه و رفتار غیرانسانی: عفو بین‌الملل در گزارش‌های خود به شدت بر ممنوعیت شکنجه و رفتار غیرانسانی با متهمان تأکید می‌کند و فشارهایی به دولت‌ها وارد می‌آورد تا از این رفتارها جلوگیری کنند.

کمک به دادرسی‌های عادلانه: این سازمان در مواردی که متهمان در معرض دادرسی‌های ناعادلانه قرار دارند، از طریق کمپین‌های جهانی، دولت‌ها را تحت فشار قرار می‌دهد تا اطمینان حاصل کنند که متهمان از حقوق خود برخوردار می‌شوند.

آموزش حقوقی به متهمان: عفو بین‌الملل با همکاری دیگر نهادها، برنامه‌هایی را برای آموزش متهمان در خصوص حقوق خود در فرآیند دادرسی برگزار می‌کند. (www.amnesty.org)

^۱ Legal Aid Organizations

^۲ The International Federation for Human Rights - FIDH

^۳ Amnesty International

۶-۷. سازمان‌های کمک حقوقی^۱

سازمان‌های حقوقی زیادی در سطح ملی وجود دارند که به‌طور خاص به متهمان نیازمند کمک حقوقی ارائه می‌دهند. این سازمان‌ها معمولاً خدمات حقوقی رایگان یا ارزان‌قیمت برای افرادی که قادر به پرداخت هزینه‌های وکیل نیستند، فراهم می‌کنند. این سازمان‌ها در سراسر دنیا به حمایت از متهمان، به ویژه در سیستم‌های قضائی ضعیف‌تر و کشورهای در حال توسعه، پرداخته‌اند. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

ارائه وکیل رایگان: این نهادها به متهمانی که قادر به تأمین هزینه‌های وکیل نیستند، خدمات وکالتی ارائه می‌دهند. این کمک‌ها به ویژه برای متهمانی که در معرض دادرسی‌های ناعادلانه قرار دارند، حیاتی است. آگاهی‌بخشی حقوقی: سازمان‌های کمک حقوقی همچنین به آموزش متهمان در مورد حقوقشان در فرآیند دادرسی می‌پردازند تا از تضییع حقوق آنها جلوگیری شود.

حمایت از متهمان در برابر سیستم‌های قضائی ناعادلانه: این سازمان‌ها به‌ویژه در کشورهای با سیستم قضائی ناعادلانه، مانند برخی کشورهای آفریقایی و آسیایی، به متهمان کمک می‌کنند تا از حقوق خود دفاع کنند. (www.tilfoundation.org)

۶-۸. پروژه بی‌گناهی^۲

پروژه بی‌گناهی یک سازمان غیردولتی است که با هدف اصلاح اشتباهات قضائی و آزادی افرادی که به ناحق محکوم شده‌اند فعالیت می‌کند. این سازمان به‌ویژه بر پرونده‌هایی تمرکز دارد که در آن‌ها شواهد نادرست، شهادت دروغین، یا نقص در فرآیند قضائی منجر به صدور احکام اشتباه شده است. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

استفاده از DNA برای اثبات بی‌گناهی: این سازمان با بهره‌گیری از تکنیک‌های علمی، مانند آزمایش DNA، در بررسی مجدد پرونده‌های کیفری نقش مهمی ایفا می‌کند.

کمک به متهمان بی‌گناه: با ارائه مشاوره حقوقی و انجام تحقیقات مستقل، تلاش می‌کند تا احکام ناعادلانه را لغو و متهمان بی‌گناه را آزاد کند. (www.innocenceproject.org)

۶-۹. مرکز اروپایی حمایت از حقوق بشر^۳

EHRAC یک سازمان مستقر در لندن است که به دفاع از حقوق بشر و حمایت از متهمان در کشورهای اروپای شرقی و قفقاز می‌پردازد. این سازمان در زمینه مقابله با شکنجه، بازداشت‌های خودسرانه، و دادرسی‌های ناعادلانه فعال است. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

حمایت از متهمان در دادرسی‌های ناعادلانه: این سازمان با ارائه مشاوره و حمایت حقوقی، از افرادی که در سیستم‌های قضائی غیرشفاف محاکمه می‌شوند، دفاع می‌کند.

کمک به ارائه شکایات حقوق بشری: EHRAC به قربانیان نقض حقوق بشر کمک می‌کند تا پرونده‌های خود را در دادگاه حقوق بشر اروپا مطرح کنند. (www.ehrac.org.uk)

۶-۱۰. مرکز حقوق اساسی^۴

CCR یک سازمان حقوقی مستقر در ایالات متحده است که در زمینه دفاع از متهمان سیاسی، قربانیان شکنجه، و زندانیان در معرض نقض حقوق بشر فعالیت دارد. این سازمان در سطح ملی و بین‌المللی برای عدالت و حقوق بشر مبارزه می‌کند. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

دفاع از متهمان سیاسی: CCR از افرادی که به دلیل فعالیت‌های سیاسی یا اعتراضات اجتماعی با سرکوب و دادرسی‌های ناعادلانه مواجه هستند، حمایت می‌کند.

حمایت از زندانیان: این سازمان بر حقوق زندانیان، مبارزه با شکنجه، و بهبود شرایط بازداشتگاه‌ها تمرکز دارد. (www.ccrjustice.org)

¹ Legal Aid Organizations

² The Innocence Project

³ European Human Rights Advocacy Centre - EHRAC

⁴ Center for Constitutional Rights - CCR

۱۱-۶. مأموریت بین‌المللی عدالت^۱

مأموریت بین‌المللی عدالت یک سازمان حقوق بشری جهانی است که در زمینه مبارزه با قاچاق انسان، برده‌داری مدرن، و سوءاستفاده‌های جنسی فعالیت دارد. علاوه بر این، IJM در راستای دفاع از حقوق متهمان و اصلاح نظام‌های قضائی در کشورهای در حال توسعه گام‌های مؤثری برداشته است. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از: دفاع از حقوق متهمان در کشورهای در حال توسعه: در کشورهایی مانند فیلیپین، هند، و کنیا به مقابله با فساد قضائی و حمایت از دادرسی‌های عادلانه می‌پردازد.

مبارزه با فساد قضائی: این سازمان در جهت شفاف‌سازی سیستم‌های قضائی و مقابله با رویه‌های فاسد که منجر به نقض حقوق متهمان می‌شود، فعالیت می‌کند. (www.ijm.org)

۱۲-۶. وکلا برای حقوق بشر^۲

LHR یک سازمان غیردولتی بین‌المللی است که به حمایت از حقوق متهمان، حقوق دادرسی، و حقوق مدنی اختصاص دارد. این سازمان در کشورهای مختلف، به‌ویژه در آفریقای جنوبی و دیگر مناطق آفریقا، فعال است و به دنبال تضمین دسترسی عادلانه به عدالت برای متهمان است. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از: دفاع از حقوق متهمان: به متهمان کمک می‌کند تا از حقوق قانونی خود در دادگاه‌ها دفاع کنند و از محاکمه‌های غیرمنصفانه جلوگیری شود.

مبارزه با بازداشت‌های خودسرانه: این سازمان به‌ویژه در برابر بازداشت‌های غیرقانونی و خودسرانه ایستادگی کرده و برای اصلاحات قضائی در این زمینه تلاش می‌کند. (www.lhr.org.za)

۱۳-۶. سازمان جهانی مبارزه با شکنجه^۳

یکی از برجسته‌ترین سازمان‌های بین‌المللی در زمینه مبارزه با شکنجه و بدرفتاری با متهمان و زندانیان است. این سازمان با پایش وضعیت حقوق بشر در سطح جهانی، از متهمان در برابر رفتارهای غیرانسانی حمایت می‌کند. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

مبارزه با شکنجه و بدرفتاری: تلاش می‌کند شکنجه در زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها را مستند کرده و با اعمال فشار بین‌المللی، دولت‌ها را ملزم به رعایت حقوق متهمان کند.

حمایت از متهمان در برابر رفتار غیرانسانی: این سازمان با استفاده از ابزارهای حقوقی و دیپلماسی بین‌المللی، از قربانیان شکنجه و سایر اشکال رفتار غیرانسانی دفاع می‌کند. (www.omct.org)

۱۴-۶. شورای حقوق بشر سازمان ملل^۴

شورای حقوق بشر سازمان ملل یکی از مهم‌ترین نهادهای بین‌المللی در نظارت بر وضعیت حقوق بشر در کشورهای مختلف است. این نهاد با ارائه گزارش‌ها و بررسی موارد نقض حقوق بشر، به نهادهای غیردولتی و جامعه بین‌المللی امکان اعمال فشار بر دولت‌های متخلف را می‌دهد. (www.ohchr.org)

سازمان‌های غیردولتی نقش اساسی در حفظ حقوق متهمان، تضمین دادرسی عادلانه، و مقابله با نقض حقوق بشر دارند. نهادهایی مانند The Innocence Project، Human Rights Watch، International Justice Mission، و Amnesty International هرکدام در سطح جهانی برای حمایت از متهمان و اصلاح سیستم‌های قضائی تلاش می‌کنند.

فعالیت این سازمان‌ها نشان می‌دهد که مشارکت نهادهای غیردولتی در نظارت بر سیستم‌های قضائی و دفاع از حقوق بشر، عاملی کلیدی در کاهش بی‌عدالتی‌های قضائی و حمایت از اصول دادرسی عادلانه است.

¹ International Justice Mission - IJM

² Lawyers for Human Rights - LHR

³ World Organisation Against Torture - OMCT

⁴ United Nations Human Rights Council - UNHRC

نتیجه‌گیری: سازمان‌هایی مانند Amnesty International، Human Rights Watch، و ICJ، از طریق مستندسازی نقض حقوق بشر، آگاهی‌بخشی عمومی، و حمایت از اصلاحات قانونی، نقش مهمی در بهبود وضعیت متهمان در سراسر جهان ایفا می‌کنند.

۱۵-۶. انجمن ملی وکلای دادگستری^۱

این انجمن یک سازمان غیردولتی مستقر در ایالات متحده است که از حقوق متهمان، آزادی‌های مدنی، و عدالت اجتماعی دفاع می‌کند. این سازمان به‌ویژه در حمایت از معترضان، فعالان اجتماعی، و قربانیان نقض حقوق بشر در نظام قضائی آمریکا فعالیت دارد. فعالیت‌های این موسسه عبارت است از:

حمایت از حقوق متهمان در دادگاه‌ها: به متهمانی که در معرض سرکوب قضائی قرار دارند، مشاوره و حمایت حقوقی رایگان ارائه می‌دهد.

آموزش حقوقی: این انجمن، دوره‌های آموزشی ویژه‌ای برای وکلا، دانشجویان حقوق و عموم مردم در خصوص حقوق قانونی و نحوه دفاع از خود در دادگاه‌ها برگزار می‌کند. (www.nlg.org)

۷. چالش‌ها و محدودیت‌های نهادهای غیردولتی

۷-۱. محدودیت‌های قانونی و دسترسی به سیستم قضائی

یکی از چالش‌های عمده نهادهای غیردولتی در دفاع از حقوق متهمان، محدودیت‌های قانونی است که می‌تواند مانع فعالیت‌های این نهادها در حمایت از حقوق متهمان شود. در برخی کشورها، به‌ویژه آنهایی که سیستم‌های قضائی غیر دموکراتیک دارند، قوانینی وجود دارند که نهادهای غیردولتی را از دخالت در فرآیندهای قضائی منع می‌کنند یا حتی فعالیت‌های آنها را غیرقانونی اعلام می‌نمایند. این محدودیت‌ها ممکن است به شکل‌های مختلف بروز پیدا کنند:

محدودیت‌های قانونی برای فعالیت نهادهای غیردولتی: در بسیاری از کشورها، به‌ویژه در خاورمیانه و شمال آفریقا، قوانینی بسیار سخت‌گیرانه در مورد ثبت و فعالیت نهادهای غیردولتی وجود دارد. به عنوان مثال، در مصر و عربستان سعودی، سازمان‌های حقوق بشری و مدافعان حقوق متهمان تحت فشار قرار دارند. در این کشورها، نهادهای غیردولتی باید تمامی کمک‌های مالی خارجی خود را گزارش دهند و اغلب تحت نظارت و کنترل دولت قرار دارند.

محدودیت در حضور وکلای غیردولتی: در برخی کشورها، نهادهای غیردولتی اجازه ندارند به‌طور مستقیم در فرآیندهای قضائی یا دادرسی‌های حقوقی شرکت کنند. این محدودیت‌ها معمولاً به بهانه حفظ امنیت ملی یا نظم عمومی اعمال می‌شوند و این امر موجب می‌شود که دفاع از حقوق متهمان با مشکل روبه‌رو گردد.

محدودیت‌ها در کشورهای خاص مانند چین: در چین، فعالیت نهادهای حقوق بشری و دفاع از حقوق متهمان با محدودیت‌های شدیدی روبه‌رو است. این کشور قوانین سخت‌گیرانه‌ای در خصوص فعالیت نهادهای غیردولتی دارد و بسیاری از سازمان‌ها تحت تهدید قرار می‌گیرند. به عنوان نمونه، سازمان‌هایی مانند Amnesty International نمی‌توانند به‌طور مستقیم در چین فعالیت کنند و گزارش‌های خود را تنها از طریق منابع خارجی منتشر می‌نمایند.

۷-۲. محدودیت‌های مالی و منابع

چالش دیگری که نهادهای غیردولتی در مسیر حمایت از حقوق متهمان با آن مواجه هستند، محدودیت‌های مالی و منابع است. نهادهای حقوق بشری و مدافع حقوق متهمان معمولاً با کمبود منابع مالی روبه‌رو هستند و این محدودیت‌ها بر توانایی آنها در ارائه خدمات حقوقی مؤثر تأثیر منفی می‌گذارد.

کمبود منابع مالی برای خدمات حقوقی: بسیاری از نهادهای غیردولتی قادر نیستند به‌طور مؤثر به شمار زیادی از متهمان خدمات حقوقی ارائه دهند. این نهادها ممکن است با کمبود وکلای متخصص و منابع کافی روبه‌رو شوند و نتوانند مشاوره‌های حقوقی رایگان به تعداد زیادی از متهمان ارائه کنند. این مشکل به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که دسترسی به خدمات حقوقی محدود است، شدت بیشتری می‌یابد.

¹ National Lawyers Guild - NLG

وابستگی به کمک‌های خارجی: بسیاری از نهادهای غیردولتی برای تأمین منابع مالی خود به کمک‌های مالی بین‌المللی، از جمله کمک‌های دولتی یا کمک‌های سازمان‌های جهانی نظیر UNHCR (کمیشنری عالی سازمان ملل متحد برای پناهندگان) و Amnesty International وابسته هستند. این وابستگی ممکن است مشکلاتی را به وجود آورد، زیرا در برخی کشورها دولت‌ها می‌توانند کمک‌های خارجی را محدود کنند یا فشارهایی برای کاهش این کمک‌ها وارد سازند. در چنین شرایطی، نهادهای غیردولتی ممکن است نتوانند از حقوق متهمان به‌طور مؤثر حمایت کنند.

نمونه در افغانستان: در افغانستان، بسیاری از سازمان‌های غیردولتی که به متهمان خدمات حقوقی ارائه می‌دادند، پس از کاهش کمک‌های مالی بین‌المللی و پیچیدگی وضعیت امنیتی، مجبور به کاهش فعالیت‌های خود شدند. این وضعیت منجر به آن شده که بسیاری از متهمان، به‌ویژه در مناطق روستایی و دورافتاده، از دسترسی به وکیل و مشاوره حقوقی محروم گردند.

۳-۷. مقابله با فشارهای سیاسی و تهدیدات

نهادهای غیردولتی که از حقوق متهمان دفاع می‌کنند، در کشورهای با سیستم‌های قضائی غیر مستقل و غیر دموکراتیک ممکن است با فشارهای سیاسی و تهدیدات امنیتی روبرو شوند. این تهدیدات می‌توانند شامل حملات فیزیکی، تهدید به زندان، یا محدودیت در دسترسی به متهمان و اطلاعات باشند.

۴-۷. فشارهای سیاسی از سوی دولت‌ها

دولت‌های اقتدارگرا یا دیکتاتوری می‌توانند به نهادهای غیردولتی فشار وارد کنند تا فعالیت‌های خود را محدود سازند. به‌طور مثال، در روسیه، نهادهای حقوق بشری که از متهمان سیاسی حمایت می‌کنند، معمولاً هدف تهدیدات سیاسی و حتی جریمه‌های مالی یا بسته شدن سازمان‌های خود قرار می‌گیرند.

۵-۷. تهدیدات امنیتی علیه کارکنان نهادهای حقوق بشری

کارکنان نهادهای حقوق بشری در برخی کشورها با تهدیدات جدی امنیتی مواجه هستند. برای نمونه، در مکزیک، بسیاری از فعالان حقوق بشر و وکلا به دلیل افشاگری‌های خود در مورد نقض حقوق متهمان و فساد قضائی، تهدیدات جدی از جمله تهدید به قتل یا آسیب فیزیکی را تجربه می‌کنند.

در ترکیه نیز بسیاری از وکلا و نهادهای غیردولتی که از حقوق متهمان دفاع می‌کنند، تحت فشارهای دولتی و تهدیدات قضائی قرار دارند. به‌عنوان مثال، در سال‌های اخیر، چندین وکیل برجسته به اتهام "افشای اطلاعات محرمانه" یا "اقدام علیه امنیت ملی" دستگیر و به زندان افتاده‌اند. (www.amnesty.org)

۶-۷. محدودیت در همکاری‌های بین‌المللی

در برخی کشورها، نهادهای غیردولتی ممکن است نتوانند به‌راحتی با سازمان‌های بین‌المللی همکاری کنند. برخی دولت‌ها قوانین یا تدابیر محدودکننده‌ای وضع می‌کنند تا مانع از همکاری نهادهای غیردولتی با سازمان‌های بین‌المللی حقوق بشری شوند.

در برخی کشورها، نهادهای غیردولتی برای گزارش‌دهی یا همکاری با سازمان‌های بین‌المللی مانند UNHCR یا Amnesty International با مشکلات جدی مواجه می‌شوند. به‌عنوان مثال، دولت‌ها ممکن است به نهادهای غیردولتی فشار بیاورند تا از همکاری با نهادهای بین‌المللی خودداری کنند. این فشارها می‌توانند شامل تهدید به تعقیب قضائی یا اعمال محدودیت‌های اداری برای جلوگیری از تعاملات بین‌المللی باشند. (www.ohchr.org)

۸. راهکارهای تقویت نقش نهادهای غیردولتی در حمایت از حقوق متهمان

نهادهای غیردولتی به‌عنوان یکی از ارکان کلیدی حوزه حقوق بشر، می‌توانند نقش مؤثری در تقویت حقوق متهمان و بهبود نظام قضائی ایفا کنند. در ادامه، راهکارهای عملی برای تحقق این هدف ارائه شده است:

۱-۸. آگاهی‌بخشی و آموزش حقوقی به متهمان

آگاهی‌بخشی به متهمان یکی از ابزارهای اصلی نهادهای غیردولتی برای تقویت حقوق افراد در فرآیند دادرسی است. این نهادها از طریق ارائه اطلاعات و آموزش‌های هدفمند، فرصتی فراهم می‌کنند تا متهمان بتوانند در مراحل مختلف دادرسی از حقوق قانونی خود استفاده کنند. اقدامات مؤثر در این بخش شامل موارد زیر است:

آموزش به متهمان در مورد حقوق خود: بسیاری از متهمان از حقوق اساسی خود مانند حق داشتن وکیل، حق سکوت و حق برخورداری از دادرسی عادلانه بی اطلاع هستند. این نهادها می‌توانند با تهیه منابع آموزشی و اطلاع‌رسانی مؤثر، این آگاهی را ارتقا دهند.

آموزش وکلا و قضات: تهیه و برگزاری دوره‌های آموزشی برای وکلا و قضات می‌تواند به رعایت هرچه بیشتر حقوق متهمان و پیشگیری از نقض احتمالی کمک کند.

برگزاری کارگاه‌ها و سمینارها: این نهادها می‌توانند از طریق کارگاه‌ها و سمینارهای آموزشی، علاوه بر متهمان، کارکنان قضائی و عموم مردم را با جنبه‌های مختلف حقوق متهمان آشنا کنند.

۲-۸. حمایت حقوقی و مشاوره به متهمان

نهادهای غیردولتی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که سیستم قضائی با محدودیت‌ها و کمبودهایی مواجه است، نقشی حیاتی در حمایت از متهمان ایفا می‌کنند. خدماتی که این نهادها ارائه می‌دهند عبارت‌اند از:

مشاوره حقوقی رایگان: بسیاری از متهمان به دلیل ناآگاهی یا عدم توانایی مالی برای استخدام وکیل، در دفاع از حقوق خود ناتوان هستند. ارائه مشاوره‌های حقوقی رایگان می‌تواند از سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری کند و متهمان را درباره نحوه استفاده از حقوق خود در فرآیند دادرسی آگاه سازد.

ارائه خدمات وکالت: برخی از نهادهای غیردولتی، با هماهنگی وکلا یا مشاوران حقوقی، امکان ارائه خدمات وکالت رایگان به متهمانی که توانایی مالی ندارند را فراهم می‌کنند.

دسترسی متهمان به وکیل: این نهادها می‌توانند با ایجاد برنامه‌هایی برای تسهیل دسترسی متهمان به وکیل، نابرابری در حق برخورداری از دفاع را کاهش دهند.

۳-۸. نظارت بر رعایت حقوق بشر و قوانین قضائی

نهادهای غیردولتی از طریق نظارت و مستندسازی، می‌توانند نقش فعالی در جلوگیری از نقض حقوق متهمان در فرآیندهای دادرسی ایفا کنند. این نظارت گامی اساسی برای شفافیت و پاسخگویی سیستم قضائی محسوب می‌شود و شامل موارد زیر است:

نظارت بر جلسات دادرسی: حضور نمایندگان نهادهای غیردولتی در جلسات دادگاه‌ها می‌تواند مانعی بر سر راه نقض حقوق متهمان باشد و به اجرای اصول دادرسی عادلانه کمک کند.

مستندسازی نقض حقوق بشر: در صورت وقوع مواردی مانند بازداشت‌های طولانی‌مدت، شکنجه یا بدرفتاری با متهمان، این نهادها می‌توانند این وقایع را مستند کرده و گزارش‌هایی دقیق تهیه کنند.

گزارش موارد نقض حقوق بشر به سازمان‌های بین‌المللی: در سطوح ملی و بین‌المللی، گزارش‌دهی موارد نقض حقوق بشر به سازمان‌هایی مانند کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل می‌تواند بستری برای اصلاحات قضائی باشد.

۴-۸. پیشنهاد اصلاحات قانونی

نهادهای غیردولتی با تکیه بر تحقیق و بررسی دقیق و ارتباط با قانون‌گذاران می‌توانند در اصلاح قوانین مؤثر واقع شوند. هدف این اصلاحات تضمین رعایت حقوق متهمان و بهبود کارکرد سیستم قضائی است. مواردی که در این زمینه اهمیت دارند عبارت‌اند از:

اصلاح قوانین برای تضمین دادرسی عادلانه: پیشنهادهای نظیر افزایش شفافیت در فرآیندهای دادرسی، تسهیل دسترسی متهمان به وکیل و کاهش بازداشت‌های پیش از محاکمه می‌تواند به تقویت عدالت قضائی منجر شود.

سیاست‌گذاری برای پیشگیری از شکنجه و بدرفتاری: این نهادها می‌توانند با تأکید بر بازنگری در قوانین موجود یا ارائه پیشنهادات جدید، در جلوگیری از شکنجه و سوءرفتار علیه متهمان تأثیرگذار باشند.

۵-۸. تقویت حقوق متهمان از طریق همکاری‌های بین‌المللی

همکاری با سازمان‌های بین‌المللی یک ابزار مؤثر برای نهادهای غیردولتی به‌ویژه در کشورهایی است که سیستم قضائی با ضعف‌هایی در رعایت حقوق بشر مواجه است. این اقدام شامل موارد زیر می‌شود:

گزارش‌دهی به سازمان‌های بین‌المللی: نهادهای غیردولتی می‌توانند گزارش‌های مستند و دقیقی را درباره نقض حقوق بشر به سازمان‌هایی مانند کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل یا دیوان بین‌المللی دادگستری ارائه دهند. فشار بین‌المللی برای اصلاح نظام قضائی: ارائه شواهد و داده‌های مرتبط به مجامع جهانی می‌تواند سازمان‌های بین‌المللی را ترغیب کند تا برای اصلاح سیستم‌های قضائی ناکارآمد اقدام کنند. نهادهای غیردولتی، با فعالیت‌های متنوع و هدفمند خود، می‌توانند به‌عنوان بازوی توانمند در حمایت از متهمان و تقویت عدالت قضائی عمل کنند. از طریق آموزش و آگاهی‌بخشی، ارائه مشاوره حقوقی، نظارت بر رعایت حقوق بشر، پیشنهاد اصلاحات قانونی و تقویت تعاملات بین‌المللی، این نهادها نقش کلیدی در ایجاد نظام‌های قضائی عادلانه و رعایت حقوق بشر خواهند داشت.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی دقیق مبانی حقوقی، اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی، نقش بی‌بدیل سازمان‌های غیردولتی را در حمایت از حقوق متهمان در نظام عدالت کیفری به اثبات رساند. یافته‌های این تحقیق، حاکی از آن است که این نهادها، ضمن برخورداری از صلاحیت قانونی برای نظارت بر رعایت حقوق متهمان، به‌عنوان عاملی حیاتی در تضمین دادرسی منصفانه و تحقق اصول حقوق بشر در فرآیند کیفری عمل می‌کنند. با این حال، بررسی چالش‌های حقوقی، ساختاری و اجرایی پیش روی سازمان‌های غیردولتی، ضرورت تقویت بنیان‌های حقوقی و عملیاتی آن‌ها را آشکار ساخت. از این رو، این پژوهش با تأکید بر لزوم بازنگری در قوانین و مقررات داخلی به منظور اعطای جایگاه قانونی مستحکم‌تر به سازمان‌های غیردولتی و تسهیل فعالیت‌های حمایتی آن‌ها، پیشنهاداتی را در راستای افزایش کارآمدی و اثربخشی این نهادها ارائه می‌دهد. این پیشنهادات شامل تقویت استقلال سازمان‌های غیردولتی، ایجاد سازوکارهای شفاف برای پاسخگویی، توسعه آموزش‌های تخصصی برای کارکنان و داوطلبان، و همچنین تقویت همکاری میان سازمان‌های غیردولتی، دولت، قوه قضائیه و سایر نهادهای مرتبط است. در نهایت، این پژوهش با تأکید بر اهمیت حقوق متهمان به‌عنوان یکی از ارکان اساسی عدالت کیفری، بر این باور است که تقویت نقش سازمان‌های غیردولتی در این حوزه، گامی مهم در جهت ارتقای نظام عدالت کیفری، تضمین دادرسی عادلانه، و حمایت از حقوق بشر محسوب می‌شود. لذا، اتخاذ تدابیر قانونی و اجرایی لازم برای حمایت از فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی و ایجاد بستر مناسب برای مشارکت فعال آن‌ها در فرآیند کیفری، ضروری به نظر می‌رسد.

منابع

الف) منابع فارسی

کتاب‌ها

۱. ابن منظور، محمدبن مکرم. (۱۴۰۵ ق). لسان العرب. قم، نشر ادب حوزه.
۲. طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۹۵ ق). مجمع البحرین. طهران، مکتبه المرتضویه.
۳. مقیمی، سید محمد. (۱۳۸۳). کارآفرینی در نهادهای جامعه مدنی (چاپ اول). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

مقالات

۴. آخوندی، محمود. (۱۳۷۸). حق بهره‌مندی از محاکمه عادلانه. پژوهش‌های علوم انسانی، ۱، ۹۲-۹۹.
۵. بابایی، جابر و صفایی، حامد. (۱۳۹۳). جایگاه قانونی مشارکت سازمانهای مردم نهاد در پیشگیری از جرم در ایران. فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۰(۳۳)، ۸۱-۱۰۶.
۶. براری لاریمی، محمد، و قبولی درافشان، سید محمد تقی. (۱۳۸۹). حقوق متهم با رویکردی فقهی. مجله حقوقی دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲(۲)، ۲۳-۵۱.

۷. بیرانوند، رضا و سبزیان فرد، شهرام. (۱۳۹۷). جایگاه جامعه مدنی در حقوق کیفری با تأکید بر سیاست جنانی مشارکتی ایران. فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین الملل، ۱۱(۳۹)، ۱-۲۴.
۸. تکلوا، سمیه. (۱۴۰۲). واکاوی حق دفاع در محاکم در نظام حقوقی ایران با تأکید بر قانون تسهیل صدور برخی مجوزهای کسب کار و تأثیر آن بر نهاد وکالت دادگستری. فصلنامه علمی تخصصی دانشنامه حقوقی، ۶(۱۸)، ۳۹-۵۹.
۹. رحمدل، منصور. (۱۳۹۹). حقوق دفاعی متهم. آموزه های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۷(۱۹)، ۹۹-۱۲۲.
۱۰. غفاری، هدی، و عباسی کلیمانی، عاطفه. (۱۳۸۵). مروری بر حقوق متهم در نظام حقوقی ایران با رویکرد بر اسناد فرا ملی. ندای صادق(۴۳).
۱۱. فرح بخش، مجتبی. (۱۳۸۵). مفهوم و مبانی حقوقی دفاعی متهم. مجله حقوقی دادگستری(۵۶)، ۵۷، ۱۱۱-۱۳۶.
۱۲. فلسفی، نصرت الله. (۱۳۸۶). جایگاه دموکراسی در نظام جمهوری اسلامی ایران. نشریه حقوق اساسی، ۸(۸)، ۱۵۱-۲۲۱.
۱۳. محمدی زاده کرمانی نژاد، مجتبی. (۱۳۸۶). اصل برائت در حقوق کیفری ایران. فصلنامه حقوقی میزان، دوره جدید ۲ و ۱، ۶۹-۸۴.

(ب) منابع انگلیسی

1. Amnesty International. (n.d.). The Right to Fair Trial. Retrieved from <https://www.amnesty.org>
2. Center for Constitutional Rights. (n.d.). About CCR. Retrieved from <https://ccrjustice.org>
3. Center for Constitutional Rights. (n.d.). Advocacy and Legal Reform. Retrieved from <https://ccrjustice.org>
4. EHRAC. (n.d.). Human Rights Advocacy. Retrieved from <https://www.ehrac.org.uk>
5. FIDH. (n.d.). Advocacy and Legal Reform. Retrieved from <https://www.fidh.org>
6. Freedom House. (2024). Freedom in the World 2024. Retrieved from <https://freedomhouse.org>
7. Human Rights Watch. (n.d.). World Report. Retrieved from <https://www.hrw.org>
8. Innocence Project. (n.d.). Exonerating the Innocent. Retrieved from <https://www.innocenceproject.org>
9. International Commission of Jurists (ICJ). (n.d.). Access to Justice and Fair Trial. Retrieved from <https://www.icj.org>
10. International Justice Mission. (n.d.). About IJM. Retrieved from <https://www.ijm.org>
11. International Legal Foundation. (n.d.). Access to Justice for the Poor. Retrieved from <https://www.tilfoundation.org>
12. Lawyers for Human Rights. (n.d.). About LHR. Retrieved from <https://www.lhr.org.za>
13. National Lawyers Guild. (n.d.). About the Guild. Retrieved from <https://www.nlg.org>
14. OMCT. (n.d.). What We Do. Retrieved from <https://www.omct.org>
15. United Nations Human Rights Council. (n.d.). Reports and Complaints. Retrieved from <https://www.ohchr.org>